

**SEL, SUV TOSHQINI BILAN BOG‘LIQ FAVQULODDA VAZIYATLARNI
OLDINI OLISH HAMDA SODIR BO‘LGANDA OQIBATLARINI
BARTARAF ETISH METODIKASI**

Ziyodulloyev Baxriddin Mardonovich

O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi

Buxoro viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi

Hayot faoliyati xavfsizligi o‘quv markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya:

Suv toshqini — daryo, ko‘l yoki dengiz suvi sathining ko‘tarilishi natijasida quruqlikni suv bosishi. Daryo suvi, asosan, havo temperaturasi keskin ko‘tarilib, qor yoki muzliklar qisqa vaqtda ko‘p miqdorda eriganda, qattiq jala quyganda toshadi. Daryo o‘zaniga muz tiqilib qolganda ham toshqin ro‘y beradi. Dengiz sohillari va orollarda zilzila paytida yoki okeanda vulqon otilganda to‘lqin ko‘tarilishi natijasida ham suv toshqini vujudga keladi.

Kalit so‘zlari: Suv toshqini , jala, sel quyishi, kuchli shamol, sun‘iy to‘g‘on, xom ashyolar, yoqilg‘i, oziq ovqatlar, mineral o‘g‘itlar.

Suv toshqinini oldini olish uchun suv omborlari qurilib, ortiqcha suvni unga burib yuboriladi, suv yoqalariga mustahkam to‘g‘on, dambalar quriladi.

Suv toshqini va uning talofatlari; Suv toshqini ham tabiiy ofatlar orasida eng xavflisi hisoblanadi. Suv toshqini deb, daryo, ko‘l hovuzlardagi suv sathining keskin ko‘tarilish natijasida ma‘lum maydonlardagi yerlarni suv tagida qolishiga aytiladi. Suv toshqiniga turli omillar sababchi bo‘ladi;

- Kuchli yomg‘ir yog‘ish oqibatida (jala, sel quyishi):
- Qorning surunkali erishi natijasida :
- Kuchli shamol esishi natijasida ;
- Oqar daryolardagi muzliklarni yig‘ilib, sun‘iy to‘g‘on hosil qilinishi:
- Tog‘ jinslarining nurashi, surilishi yoki boshqa sabablar bilan suv saqlash omborlarining buzilishi oqibatida.

Kuchli yomg‘ir yog‘ishi natijasida suvlarning sathi keskin ko‘tarilib, daryo, ko‘llarga sig‘maydi va natijada ekin maydonlarini turar joy massivlarini, yo‘llarni suv bosadi

va ularni izdan chiqaradi. Bundan tashqari, elektr energiya, aloqa uzatgichlar, melliorativ tizimlar ishdan chiqadi, chorva mollari, qishloq xo‘jaligi ekinlari yo‘q bo‘lib ketadi, xom ashyolar, yoqilg‘i, oziq ovqatlar, mineral o‘g‘itlar va boshqa muhim mahsulotlar yaroqsiz holga keladi, yoki butunlay yo‘q bo‘lib ketadi. Shular hatijasida juda katta miqdorda moddiy zarar ko‘rilib, insonlarni yaxshi hayot kechirishiga halaqit qilishi mumkin. Suv toshqini turli joylarda, jumladan, O‘zbekistonda ham tez — tez bo‘lib turadi. Masalan, 1992-1995-yillarda ko‘pgina viloyatlarda- Xorazm, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo, Jizzax, Sirdaryo va boshqa joylarda juda katta ekin maydonlari suv ostida qolib, oqibatda juda katta moddiy zarar ko‘rildi. Kuchli yomg‘ir yog‘ishi natijasida, suv toshqini 1993, 1994, 1995, 2000, 2001-yillarda Evropa davlatlarida ham kuzatilib, bularning oqibatida nafaqat moddiy zarar, balki hisoblab bo‘lmaydigan ma‘naviy zarar- insonlar o‘limi yuz berdi. Oqar daryolarda suvlarning sathi muzliklar bilan qoplanishi ham suvning oqimiga qarshi to‘siqlar (to‘g‘onlar) hosil bo‘lishi natijasida suv toshqini ro‘y berishi mumkin. Bu xildagi toshqin 1992-yilda Qoraqalpog‘iston Respublikasida Amudaryo oqib o‘tadigan uchta tumanda kuzatildi. Natijada muz to‘g‘onlarni samolyotlardan portlatish bilan eritildi va mintaqani suv bosish xavfi bartaraf etildi. Suv toshqini kanallar va suv saqlaydigan omborlarning turli sabablarga ko‘ra ishdan chiqishi oqibatida ham kuzatilishi mumkin. Umuman kanallar, suv omborlari, suv energiyasi, suv yo‘llari hamda suvning o‘zidan foydalanish maqsadida quriladi. Hozirgi vaqtda MDH davlatlarida suv sig‘imi 1 million metr /kub dan ortiq bo‘lgan suv omborlari mingtaga yaqin bo‘lib, ularning suv sathi 116000 kilometr/kub ga teng. (shundan 53 ta suv ombori O‘zbekiston xududida joylashgandir) bu suv omborlarida 55,5miliard metr/kubdan ortiq suv saqlanib, ular orqali qishloq xo‘jaligi suv bilan ta‘minlanib, katta iqtisodiy samara olinadi. Lekin bunday gidrotexnik inshootlar biror sabablar bilan buzilsa atrofida yashovchi atrof-muhitga, insonlarga, dehqonchilikka jiddiy zarar keltiradi. Masalan, Chorvoq suv omborida 2,1 km/kub suv saqlanib, agar u buzilsa 8 metr qalinlikdagi suv Toshkent viloyatining uchta tumanini 46 km/ soat tezlik bilan harakatlanib suv bosish xavfi tug‘iladi. Shunga o‘xshash katta hajmdagi suv omborlari Jizzax, Sirdaryo, Buxoro, Samarqand viloyatlariga ham xavf solishi mumkin. Shuning uchun suv saqlaydigan omborlarni har xil falokatlardan asrash uchun hamma turdagi ehtiyot choralari ko‘rilishi lozim. Jumladan, birlamchi va ikkilamchi saqlovchi platina qurish, har bir platinalar temir

betonli qorishmalardan tayyorlanishi lozim. Gidrotexnik inshootlar quyidagi sabablarga ko'ra buzilishi mumkin.

Kushli tabiiy hodisalar oqibatida:

- a) yer silkinishi,
- b) yer surilishi,
- v) kuchli sel kelishi,

kuchli yong'ir suvidan yuvilib ketishi:

-Gidrotexnik inshoot jihozlarinig eskirishi va tabiiy parchalanishi oqibatida:

-Gidrotexnik inshootlarni loyihalashda va qurishda yo'l qo'yiladigan xatoliklar oqibatida:

-Gidrotexnik inshootlardan noto'g'ri foydalanish va qoidalarini buzilishi oqibatida

Umuman suv toshqiniga qarshi qo'llaniladigan omillar quyidagilardan iborat: daryodagi suvning sarflanish darajasini oshirish, suv oqimiga qarshi yerlarni kundalang qilib chuqur haydash, daryo qirg'oqlarini ko'tarishdan iboratdir. Suv toshqini xavfi tug'ilganda aholini o'z vaqtida xabardor qilish, fuqarolarni moddiy resurslarini, qishloq xo'jaligi hayvonlarini xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish eng muhim ishlardan hisoblanadi.

Evakuatsiyadan oldin har bir fuqaro o'zi yashab turgan uylarni xavfsiz holatga keltirish ya'ni (gaz, suv, elektr tarmoqlarini o'chirish deraza va eshiklarni mahkamlab bekitishlari lozim) va o'zi bilan kerakli hujjatlarini, pul va taqinchoqlarini kamida uch kunga yetadigan yegulik oziq-ovqatlar va ichimlik suvlarini olishi zarur. Suv toshqinida qolgan odamlar turli xavfsirashlarga berilmasliklari va suv oqimi bo'yicha past sathli qirg'oq tomon suzishlari (harakatlanishlari) kerak. Suv toshqini paytida ma'lum qism odamlar (qutqaruvchilar) shu falokat hududida qolib, imkoni boricha qilinadigan ishlarni bajarishlari zarur.

Xulosa o'rnida, Aholi suv ichida qolgan oziq ovqatlarni yemasliklari va suv ichmasliklari kerak. Yashash joylarda elektrdan foydalanmasliklari lozim, chunki yong'in chiqishlarga olib kelishi mumkin. Suv toshqini xavfi o'tgandan keyin, fuqarolar o'zlarining doimiy yashash joylariga qaytib kelgach toshqin oqibatlarini bartaraf etish chora tadbirlarini boshlab yuboradilar.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. Nigmatov I., Azimov A., Tojiev M. Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi fanidan amaliy mashg'ulotlar. Uslubiy qo'llanma. TDTU, 2015 y.
3. O.R.Yuldashev,SH.G.Djabborova, O.T.Xasanova. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik–T.:“Toshkent-Iqtisodiyot”,2014.

